

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

La escultura sagrada chocó en el contexto de la memoria de la estética de África y su diáspora: ritual y arte

Machado Caicedo, M.L.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Machado Caicedo, M. L. (2011). La escultura sagrada chocó en el contexto de la memoria de la estética de África y su diáspora: ritual y arte Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, Facultad de Ciencias Humanas, Centro de Estudios Sociales (CES)

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De religieuze beeldhouwkunst van de Chocó in de context van het esthetische geheugen van Afrika en haar diaspora: rituelen en kunst

— MARTHA LUZ MACHADO CAICEDO —

Samenvatting

Dit proefschrift behandelt de rituele beeldhouwkunst van de Chocó, een Indiaanse bevolkingsgroep uit Colombia die in het kustgebied van de Stille Oceaan leeft. Het presenteert een analyse van de esthetica en geschiedenis van de Chocó, alsook een verkenning van het in hun houtsnijwerk weergegeven spirituele geheugen. Tegelijkertijd wijst het proefschrift er op dat de kunst van Afrikaanse beschavingen – namelijk die van volkeren die verwant zijn met linguïstische families zoals de Akan (waaronder de Mina, de Fanti en de Bran), de Gur groep (zoals de Chamba), de Ewe (Arará, Popo en Chaldea), de Yoruba (Lukumi), de Igbo of Ibibio (Carabalí) en de sprekers van de Bantoetalen: de Kongo, Loango, Chokwe, de Bamba en de Manyomba – duidelijk hun weerslag hebben gevonden in de religie, de mythen en de esthetiek van de Chocó.

De traditie van rituele beelden markeert het dagelijks leven van de Chocó-indianen. Hun houtsnijwerk vormt een verzameling van objecten die behoren tot het religieus therapeutische systeem dat bekend staat als de *Canto de Jai* (Jai-liederen) – een vooroudercultus beoefend door priesters, de zogenaemde *jaibanás*. Canto de Jai is een levende kunstvorm waarbinnen de menselijke figuur een essentiële rol heeft. Elk beeldhouwwerk stelt de heilige vertegenwoordiging voor van *los familiares* (de voorouderlijke familie). Deze beelden geven een rituele en spirituele dimensie aan religieus-therapeutische praktijken. Hoewel de beeldhouwwerken van de Chocó deel uitmaken van een Amerindiaans godsdienstig systeem, waagde de Zweedse etnograaf Henry Wassén het al in 1940 te veronderstellen dat deze beelden Afrikaanse esthetis-

che motieven vertonen. De overeenkomsten tussen de objecten uit twee verschillende continenten verklaarde hij door de culturele invloed van de als slaaf getransporteerde Afrikanen – voornamelijk uit Angola, maar ook uit Ghana en de Ivoorkust – op de lokale inheemse bevolking. Deze hypothese vloeit voort uit het feit dat het religieuze systeem van de Bantoevolkeren (naar wie Wassén verwijst) en dat van ondermeer de Akan, de Ewe en de Fon, gebaseerd zijn op de cultus van voorouders, die – net als bij de Chocó – vertegenwoordigd worden door middel van houten antropomorfe beelden. De geschiedenis van de Chocó ondersteunt Wasséns veronderstelling: de koloniale mijnbouw draaide op de handkracht van duizenden gevangenen uit diverse regio's van Midden- en West-Afrika. Zij veranderden het culturele landschap van de Colombiaanse Pacifische kust met hun epistemologieën, hun manier van denken, zijn en handelen. Daarbij werd hun invloed impliciet omlijst door de dominantie en intimidatie van de koloniale overheersers vanaf de zeventiende eeuw.

Terwijl de meeste antropologen en historici de aanwezigheid van de nakomelingen van Afrikaanse slaven in de regio onderkennen, hebben relatief weinigen geprobeerd ten volle de impact van de ontmoeting tussen de Chocó en de nieuw gearriveerde Afrikanen en hun nakomelingen te doorgronden. De grondslag voor Wasséns hypothese lag dan ook verscholen tussen de vele stiltes die de Afro-Colombiaanse geschiedenis omhullen. Tot op de dag van vandaag bestaat er een onverklaarbare kloof in de bestudering van de twee groepen die niet in overeenstemming is met de logische continuïteit in de relatie tussen twee groepen die eeuwenlang hetzelfde grondgebied hebben gedeeld. Het is om deze reden dat ik de historische variabele van de aanwezigheid van de tot slaaf gemaakte Afrikanen en hun nakomelingen als een noodzakelijkheid voor een uitgebreide studie naar de Chocó-bevolking heb genomen. Die aanwezigheid komt naar voren in documenten die verwijzen naar de Chocó en in de omschrijving van de objecten die musea en universiteiten hebben verzameld.

In overeenstemming met Wasséns veronderstelling en gelet op de nog altijd bestaande interetnische banden uit de koloniale tijd tussen de Afrikanen, hun nakomelingen en de inheemse Chocó-bevolking, leg ik in mijn onderzoek een historische relatie tussen de continenten Amerika en Afrika. Met het verklaren van de Canto de Jai beeldhouwwerken, wordt het concept van *Afrika* uitgewerkt in de Latijns Amerikaanse inheemse context. Verder is het aannemelijk dat de Chocó beelden gevoed zijn door de lokale realiteit, de sociale omgangsvormen, de mythen en afbeeldingen van destijds.

Door de materiële cultuur van de Chocó op een andere manier te conceptualiseren, namelijk door hierbij de culturele en epistemologische waarde van de tot slaaf gemaakte Afrikanen en hun nakomelingen te betrekken, plaatst deze dissertatie de regio van de Colombiaanse Pacifische kust in een nieuw daglicht. Mijn studie geeft een plaats aan het vastgelegde geheugen van de mannen en de vrouwen, die tijdens de slavenhandel ontworteld zijn uit Afrika en geëxporteerd naar Amerika.

Ik begin met de aanname dat – in het kader van de onderwerping en een voortdurend bedreigd leven, lijden en onzekerheid – het oorspronkelijke religieuze systeem en de mystieke tradities die de Afrikaanse mannen en vrouwen meevoerden over de Atlantische Oceaan wel in stand moeten zijn gehouden in hun nieuwe leefomgeving. Ik ga daarom uit van de hypothese dat de relaties gebaseerd op de dagelijkse co-existentie – beperkt door de smalle grenzen van koloniale overheersing, maar voortgestuwd door de spleten van clandestiene vrijheid – een band kweekte van wederzijds respect en solidariteit tussen de Chocó indianen en de Afrikanen.

Om mijn hypothese te onderbouwen, heb ik twee onderzoekslijnen gevolgd. Ik heb ten eerste de mythische geschiedenis van de Chocó onderzocht, omdat deze vermoedelijk informatie kon verschaffen over de manier waarop de *jaibanás* vanaf het eerste begin hun kennis en inzichten verwierven. Ook heb ik gezocht naar gegevens die meer konden vertellen over de ontmoetingen die de Chocó-indianen destijds mogelijk hebben gehad met de tot slaaf gemaakte Afrikanen en hun nakomelingen. Met het bestuderen van de oude mythen van de Chocó in relatie tot hun traditionele geneeskunst, maak ik duidelijk dat er sterke aanwijzingen zijn dat de *negros*, zoals ze werden genoemd, hun religieuze en therapeutische kennis aan de inheemse bevolking hebben doorgegeven. Hun historische band speelde daarbij een belangrijke rol. Daarnaast veronderstelde ik dat de oraal overgeleverde verhalen de nodige gegevens konden leveren om het religieuze geheugen van de Afrikanen en hun afstammelingen en daarmee de Chocó cultuur beter te kunnen begrijpen. Zodoende waadde ik me – in de volle betekenis van het woord – door het concept van *los espíritus del agua*, de watergeesten waarmee de Chocó hun beeldhouwwerken begiftigen. Dit om een vergelijking te maken met een begrip dat diep verankerd ligt in de Afrikaanse epistemologie en dat nauw verwant is aan het pan-Afrikaanse wereldbeeld van de Muntu, waarin de levenden één zijn met hun voorouders, met de natuur, ruimte en tijd. De *espíritus del agua*, de voorouders, het houtsnijwerk en het gesproken woord, bevorderen dus bij de Afrikanen welvaart en welzijn, evenals in de religieuze beleving van de Chocó.

Als volgende voorbeeld van etnische parallellen, maak ik gebruik van de traditie van de culturele held van de Chocó, de *hijo de la pierna* (kind van het been), die nauw verbonden is met de genes- en heelkunde. Ik vergelijk deze met een soortgelijke mythe die tot op heden in Afrika leeft onder de Ewe-Fon, de voorouders van de Afro-Colombianen wiens oorsprong in het huidige Benin en Togo ligt. Daar is de *hijo de la pierna*, die opvallenderwijs dezelfde naam draagt als zijn tegenhanger in Chocó, verankerd in het religieuze systeem. Hij is er de belangrijkste geest voor genezing en vormt een integraal onderdeel van hun complexe geheel van religieuze overtuigingen en praktijken.

Vervolgens suggereer ik dat het concept van de *puercos de monte* (wilde varkens) van het religieuze systeem van de Chocó wellicht afkomstig is van de Bakongo, een Bantogroep die een soortgelijke ‘metafoor’ voor hun kruidenkenners gebruiken. De

nakomelingen van de tot slaaf gemaakte Afrikanen bij de discussie betrekking, moet worden opgemerkt dat deze hun eigen kruidendokters hebben, namelijk de zwarte *médicos raiceros* van de Colombiaanse Pacifische kust. Ik kom tot de conclusie dat de mythen over de oorsprong van de Canto de Jai en de bijbehorende expressievorm er op wijzen dat er intieme banden bestaan tussen de inheemse volkeren en de nieuwe generaties van de Afrikaanse bevolking, en dat de Afrikaanse diaspora bijgevolg zijn sporen heeft nagelaten op de spiritualiteit van de Chocó.

Het tweede deel van mijn onderzoek bestaat uit de vergelijking van de morfologische kenmerken van de rituele medicijnstaven of -stokken van de Chocó met hun tegenhangers uit die Afrikaanse landen waar vandaan de Europese slavenhandelaars de voorouders van de huidige Afro-Colombianen haalden. Ik concentreer me op de esthetiek van het houtsnijwerk uit hun thuislanden en maak vervolgens een etno esthetische parallel met de beeldhouwwerken van de Chocó. Daarbij ga ik er van uit dat hun beeldhouwwerken (evenals de Afrikaanse) gekwalificeerd kunnen worden als betrouwbare bronnen die *los familiares* vertegenwoordigen. Zij lijken in hun esthetiek een zekere continuïteit te vertonen. De uitgebeelde voorouders hebben in het heden hun verschijningsvorm en symboliek behouden. Ervan uitgaande dat de iconografie van de Chocó het esthetische geheugen van de Afrikaanse diaspora bevat, maak ik gebruik van een ‘denkbeeldige archeologie’ om het iconografische geheugen te verkennen van de Afrikanen van de Colombiaanse Pacifische kust. Een ankerpunt in mijn onderzoek is de vraag met betrekking tot de oorsprong en het evolutieproces van de beeldhouwkunst van de Chocó. Nadat ik deze kunstvorm geplaatst heb in zijn historische en sociaal-culturele context, onderzoek ik mijn hypothese over het waarschijnlijke geheugen van de Afrikanen die met geweld werden ontvoerd en gedwongen samen te leven met de oorspronkelijke bevolking van Chocó gedurende verscheidene eeuwen.

Dit proefschrift, *De religieuze beeldhouwkunst van de Chocó in de context van het esthetische geheugen van Afrika en haar diaspora: rituelen en kunst*, vergroot de registers van het Colombiaanse artistieke geheugen. Daarnaast richt het zich op de beeldhouwers van Chocó. Het toont aan hoe hun werk zich kenmerkt door verschillende technische en stilistische ontwerpen met diep religieuze en culturele thema's. Als men de beeldhouwers van voorouderlijke figuren nader beschouwt, zijn er allerlei technische, culturele en politieke aspecten zichtbaar die het uitgangspunt vormden voor de personen die zijn uitgebeeld. Daarnaast geven ze hun sociaalhistorische herkomst weer, de cultuur waartoe zij behoorden en de omgeving die hen heeft gevoed. Tegelijkertijd is dit document een getuigenis over de onzekere toekomst van de inheemse bevolking en de Afro-Colombiaanse gemeenschap van de Pacifische kust, die geteisterd worden door een bloedige oorlog, de onteigening van hun land en het daaruit voortvloeiende leven als vluchteling. Mensonterende omstandigheden die ook de onlosmakelijk met het grondgebied verbonden continuïteit van kunst en cultuur in gevaar brengen.

Mijn bespiegeling over het houtsnijwerk van de Chocó mondt uit in een ‘vertaling’ van de esthetiek van deze bevolking, waarbij ik geprobeerd heb de lokale opvattingen over schoonheid zoveel mogelijk te respecteren. Vertaling betekent in dit geval, aldus de *Real Academia Española*, de beschrijving in een bepaalde taal van wat al eerder mondeling of in een andere taal is beschreven. Op dezelfde manier zijn de door mij genomen maten van de beeldhouwwerken een interpretatie van het ruimtelijk concept en de parameters voor verhoudingen die de Chocó daarvoor aanhouden.

De rituele staven van de Chocó zijn, zoals in de Afrikaanse traditie, niet willekeurig gemaakt: elk uiterlijk kenmerk heeft een achtergrond en reden. Ze zijn doordrenkt met cultuur, overtuigingen en tradities. Uitgaand van een stijlbegrip, opgevat als een esthetische patroon dat een artistiek werk vertoont, beschrijf ik in dit boek de kenmerken van de helende en beschermende staven van de Chocó. De *jai sarra* of *pormía* bijvoorbeeld is een hiëratisch houtsnijwerk – ter vertegenwoordiging van geesten of voorouders – en tegelijkertijd een kunstwerk dat tot het religieuze systeem van de *Canto de Jai* behoort. De conclusie dat de beelden naast kunstwerken ook rituele instrumenten en symbolen zijn en daarmee een religieuze institutie vertegenwoordigen, is in overeenstemming met het feit dat de Chocó-indianen deze beelden gekozen hebben als expressiemiddel voor hun religieus therapeutische activiteiten.

In de vorm van een visuele collectie wordt in de bijlage, *Un siglo de registro de la memoria estética escultórica de los emberás y los waunanas*, voor de eerste keer het artistieke/religieuze erfgoed van bepaalde inheemse volkeren samengebracht. Niet alleen wordt hier honderd jaar beeldhouwkunst van de Chocó getoond, maar ook wordt de mogelijke esthetische erfenis van de Afro-Colombianen verklaard en onthuld. Samenvattend presenteert dit boek, in de context van de Afrikaanse diaspora, de rijkdom van hun esthetische erfenis, die vroeger werd ontkend en verguisd. In deze dissertatie worden de tot slaaf gemaakte Afrikanen en hun nakomelingen als menselijke wezens erkend, als mensen met een geschiedenis, met een oorsprong, met een geheugen, met hun eigen waardesystemen en materiële cultureel erfgoed en met een oneindige esthetische waarde. Met dit boek over het esthetisch geheugen van de tot slaaf gemaakte Afrikanen en hun nakomelingen heb ik geprobeerd hun geschiedenis (en daarmee die van Colombia) te herschrijven en zo een bijdrage te leveren aan het discours over uitsluiting en onderdrukking. Volgens de VN-Wereldconferentie tegen racisme, rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat en aanverwante onverdraagzaamheid (WCAR) in Durban, Zuid-Afrika, 2001, is de wereld hiertoe verplicht. Door de aanwezigheid en invloed van de Afro-Colombianen en hun cultuur te erkennen en door hun relatie met de inheemse bevolking van Chocó te onderzoeken, hoop ik dat de discussie over de Afrikaanse diaspora een nieuwe impuls krijgt.

